

sig at være et objektivt og ufrivilligt redskab for højnelsen af St. Petersburg-hoffets »politiske kultur«. Ligesom sovjetiske forskere vurderer forfatteren den russiske patriot, Heinrich Johann Friedrich (Andrej Ivanovič) Ostermann, efter fortjeneste.

Afhandlingens tillæg indeholder en udførlig stillingtagen til kildematerialet og den anførte litteratur. Her er der dog et og andet, som kræver en bestemt afstandtagen, nemlig Baggers påstand om, at AVPR skulle være utilgængeligt for vestlige og »vistnok også for de fleste sovjetiske« (!) forskere (s. 263). Det faktiske forhold er, at et ikke ringe antal udenlandske forskere hvert år arbejder på læsesalen i Bol'saja Serpuchovskaja-gaden – og sådan har det været i mange år. Dertil kommer, at det danske Rigsarkiv – efter hvad der foreligger oplyst – har modtaget mere end 112.000 mikrofilmoptagelser fra AVPR og andre sovjetiske arkiver.

I forskningsoversigten, der som helhed er særdeles solid, må man tilbagevise Baggers bebrejdelse med adresse til Nekrasov, om at denne »fremtrædende sovjetiske historiker« har baseret sin fremstilling »næsten udelukkende« på den russiske regerings korrespondance med gesandterne i Stockholm (s. 280, jvf. s. 136). Tager man den sovjetiske historikers monografi samt hans bidrag til »Očerki istorii SSSR« i hånden, vil man hurtigt opdage, at Nekrasov også har bygget på den franske og den danske korrespondance foruden flere andre, som også Bagger har brugt. Så er der mere hold i sidstnævntes kritik af, at tesen om, at den russiske udenrigspolitik i 1720'erne var betinget af den herskende classes økonomiske interesser, er svagt funderet i G. A. Nekrasovs bog (s. 280–281).

Med offentliggørelsen af Baggers afhandling må udforskningen af Ruslands udenrigspolitik fra freden i Nystad til alliancen med Østrig 1726 – som påbegyndt af S. M. Solov'ev og Brückner og fortsat af Polievktov og Nekrasov – stort set siges at være tilendebragt. Den følgende periode er derimod stadig utilstrækkeligt behandlet. Den anmeldte bog er nyttig, ikke så meget ved sit nye kildemateriale – det giver ikke anledning til principiel revision af allerede kendte sammenhænge – som ved sin overbevisende og præcise strukturering af disse sammenhænge, af hovedlinjerne i Det russiske Imperiums udenrigspolitik, særlig i perioden mellem alliancetraktaten med Sverige af 1724 og forbundet med Danmark af 1732.¹³

Aleksandr Sergeevič Kan

Christian Degn: Die Schimmelmans im atlantischen Dreieckshandel. Gewinn und Gewissen: Neumünster, Karl Wachholtz Verlag, 1974. 559 s., ill. 58 DM.

Med sine henved 540 store og tættrykte tekstsider er den statelige og gennemillustrerede bog i mere end en forstand et storværk. Det behandler økonomiske, sociale og åndshistoriske problemer igennem en periode på mere end hundrede år; og selvom det geografiske tyngdepunkt er Europa, Vestafrika og Vestindien, inddrager forfatteren også Indien, Sydamerika og De forenede Stater i sin fremstilling. En sådan bredde i tema, tid og rum stiller krav, som en anmelder kan have vanskeligt ved at honorere; og også en genrebestemmelse af værket rejser, som det vil ses, visse problemer.

Forfatteren er professor i historie ved universitetet i Kiel; og han er i forvejen vel kendt blandt danske fagfæller for sin Orla Lehmann-disputats fra 1936, for sit afsnit om perioden 1773–1830 i »Geschichte Schleswig-Holsteins« og for sine studier over det 18. århundredes agrarhistorie. Sin interesse for Schimmelfmannfamilien og dens oversøiske

¹³ A. S. Kan er doktor istoričeskich nauk og medarbejder ved det sovjetiske Videnskaberne Akademi's institut for almen historie. Anmeldelsen er oversat fra russisk af Knud Rasmussen.

aktiviteter har han i de senere år markeret i en række mindre forstudier til det foreliggende værk.

Værkets bredde afspejler forfatterens eget udgangspunkt: en følelse af et historisk medansvar for deportationen af femten millioner slaver fra Afrika til de amerikanske plantager og for deportationens sociale og politiske følger. Som historiker har Christian Degn villet søge de bagvedliggende holdninger og motiver, spændende fra kyniske kommercielle bevæggrunde til humane og etiske reaktioner. I sin søgen efter viden om forholdet imellem det materielle og det ideelle – imellem undertitlens »Gewinn« og »Gewissen« – har han som analyseobjekt valgt den danske slavehandel og slaveriet på de danske øer i Vestindien; og såvel fortroligheden med Schimmelmanmiljøet som afgrænsningen af analyseobjektet må karakteriseres som en styrke ved bogen. Selvom dansk slavehandel og plantagedrift målt med europæisk alen unægtelig var beskedene, så genfinder man ikke desto mindre så godt som alle de aspekter og problemer, som vi møder i de større staters slavehandel og plantageøkonomi. Det må fremhæves som en hensigtsmæssig og frugtbar afgrænsning; og med den har Christian Degn tilvejebragt en afgørende forudsætning for at kunne gennemføre sin bredt anlagte undersøgelse.

Værket er baseret på såvel trykt som utrykt materiale. Forfatteren har udnyttet arkiverne i København og på Gottorp, samt Schimmelmanarkivet fra Ahrensburg og de social- og missionshistorisk righoldige samlinger i Hernehut. Den fjorten sider store og tættrykte litteraturoversigt demonstrerer forfatterens belæsthed og hans kendskab til også den senest udkomne danske litteratur.

Fremstillingen er bygget op over to centrale personer i det 18. århundredes danske historie, Heinrich Carl Schimmelman og hans søn Ernst Schimmelman. I den første del af bogen behandler Christian Degn det økonomiske imperium, som den ældre Schimmelman opbyggede i den korte årrække fra sin ankomst til Danmark i 1761 og til sin død i 1782. Imperiets grundpiller var godserne Wandsbeck og Ahrensburg i Holsten og Lindenberg i Jylland, geværfabrikken i Hellebæk, sukkerraffinaderierne i København og plantagerne i Vestindien; og han viser, hvorledes Schimmelmans position yderligere blev styrket gennem stillingen som skatmester, som chef for banken og som fortrolig rådgiver for de skiftende politiske magthavere, samt gennem direktionsposter og aktiebesiddelser i flere af de store handelskompagnier. Meget instruktivt demonstrerer Christian Degn det økonomiske kredsløb imellem godser, fabrikker og plantager; og skildringen gør det muligt i hovedtrækkene at følge lensgrevens vidtforgrene dispositioner. Dansk historie savner endnu mærkbart en monografisk fremstilling af Heinrich Carl Schimmelman og hans politiske og økonomiske virke. Med de forbehold, som skyldes værkets sigte, må Christian Degns fremstilling karakteriseres som den bedste og mest indgående skildring, vi har, af det 18. århundredes største danske økonomiske enkeltforetagende og dets grundlægger.

Hermed er grundlaget samtidig blevet tilvejebragt for undersøgelsen af dobbeltheden – de økonomiske interesser og de ideelle hensyn – hos sønnen Ernst Schimmelman. Størstedelen af arven efter skatmesteren var blevet båndlagt i 1782 som et fideikommis under Ernst Schimmelmans bestyrelse; både som privatmand og som finans- og kommerce-minister kom han derfor til at skulle tage stilling til slavehandel, til plantagedrift og til slaveriet som institution; og denne problematik er temaet i bogens anden halvdel.

Fremstillingen af slavehandelsforordningen af 16. marts 1792 kan næppe karakteriseres som i hovedtrækkene ny; men på grundlag af nyt materiale har forfatteren kunnet tilføje det eksisterende billede nuancer. Grundlæggende ny, derimod, er den velskrevne fremstilling af Schimmelmans forsøg på at omdanne familiens vestindiske plantager til mønsterbrug, hvor rovdriften på arbejdskraften og kostbare nytildførsler af slaver skulle

afløses af en mere human behandling af plantageslaverne, og dermed af større fertilitet og af »selvforsyning« med arbejdskraft. På dette område fremlægger forfatteren nyt og interessant materiale. Det drejer sig især om korrespondancen med svogeren og fideikommissinteressenten Fritz Reventlow om såvel de praktiske som de mere principielle aspekter, og med den økonomisk ansvarlige og erfarne inspektør John Brun på plantagerne i Vestindien. Denne debat er fremlagt og analyseret på baggrund af den samtidige internationale abolitionistdebat; og på en række punkter peger forfatteren på paralleller til de samtidige agrarreformer i Danmark og Nordtyskland og til statsmagtens forsøg på gennem mønsterreformer på krongodset at overbevise godsejerne om reformernes hensigtsmæssighed.

I sin vurdering af Ernst Schimmelmans bevæggrunde for ophævelsen af negereksperten fra Afrika og for plantagereformerne er Christian Degn tilbøjelig til at tillægge de humane motiver større betydning end de økonomiske. Det er dog et spørgsmål, om materialet kan bære denne konklusion; og den er da også blevet anfægtet af en mere kyndig anmelder, jvf. Svend E. Green-Pedersens recension i *the Scandinavian Economic History Review* 24:1, 1976. Denne indvending forringer dog ikke værdien af skildringen af statsmanden og mennesket Ernst Schimmelman. Også for hans vedkommende savnes stærkt en monografisk skildring. Mange har beskæftiget sig med sider af hans biografi. Trods et efter danske forhold både betydeligt og righoldigt materiale har ingen imidlertid forsøgt at give en sammenfattende skildring; og med det samme forbehold, som gjaldt skildringen af skatmesteren, må fremstillingen af Ernst Schimmelman fremhæves som den hidtil bedste og mest indgående.

Som allerede nævnt rejser en anmeldelse af et værk af denne karakter en række problemer. For en del skyldes det værkets bredde; men også en genrebestemmelse er vanskelig. Det er nemlig ikke udelukkende faghistorikeren Christian Degn, vi møder; og det er næppe i første række faghistorikerne, han henvender sig til. Sigtet med værket har klart været bredere; og målet har været at give en i ordets bedste mening populær fremstilling af et både omfattende og aktuelt emne. Af samme grund vil en traditionel faglig anmeldelse derfor næppe heller være på sin plads. Faghistorikeren vil utvivlsomt sine steder foretrække flere og mere præcise referencer, snarere end summariske henvisninger til arkivgrupper; han vil formentlig i ringere grad føle sig tiltrukket af de ofte meget brede baggrundsskildringer og af de lange citerende passager; og de kulturhistoriske og eksotiske ekskursioner om kammermohrer på holstenske herresæder og farverige kreolher-skere på Haiti kan gøre det vanskeligt at fastholde hovedlinierne i værket. Endelig rejser den hyppige brug af karakteriserende eksempler fra regnskaber og journaler en række ikke diskuterede spørgsmål om de valgte eksemplers repræsentativitet og om, hvorvidt det ville have været muligt at foretage en mere indgående analyse. Da værkets sigte imidlertid har været andet og mere end en snævert faglig fremstilling, bør disse betragtninger blot opfattes som nødvendige konstateringer i en anmeldelse i et fagtidsskrift. Frem for alt er det glædeligt, at en faghistoriker vil og kan give en engageret og fængslende fremstilling for en større læserkreds af den historiske baggrund for et stort og vedkommende problemkompleks.

For dansk historie rummer værket mange kvaliteter. Det føjer meget og værdifuldt nyt til det eksisterende billede af den ældre og den yngre Schimmelman; det giver den første samlede fremstilling af det økonomiske grundlag for familiens position; og det giver en kyndig indføring i slægtens miljø. Det er yderligere en kvalitet, at forfatteren så let og ubesværet bevæger sig henover de moderne statsgrænser, som i så høj grad har haft en tendens til at sætte skranker for forskningen; og i værket fremtræder monarkiet som den økonomiske og kulturelle enhed, det på så væsentlige områder var. Endelig

skylder man forfatteren tak for, at han på et af hovedsprogene så kompetent har fremlagt væsentlige sider af det 18. og det tidlige 19. århundredes danske økonomiske og sociale historie. »Die Schimmelmanns im atlantischen Dreieckshandel« er et velkomment og respektindgydende bidrag til dansk historie i dette tidsrum.

Ole Feldbæk

Jens Engberg: Harald Brix, revolutionen og reformen. SFAH's publikationsserie nr. 3, København 1975, 179 s., kr. 25.

Engbergs formål med denne bog har været at undersøge sammenstødet mellem socialdemokraterne og de social-revolutionære i den danske arbejderbevægelse i 1881. Det var her »at det danske socialdemokrati blev tvunget til at formulere sin reformisme« (s. 6) – hvad enten denne reformisme anses for at være positiv eller negativ, er det i opgøret med Brix, at den først formuleres, mener Engberg. Derudover har den personalhistoriske side af Brix' udvikling interesseret ham og myndighedernes aktion overfor ham som »illustration af, hvor det liberale danske samfund efter grundlovens indførelse mente at måtte skride ind mod en af dets politiske modstandere« (s. 5).

Engberg har som bekendt tidligere beskæftiget sig med den tidlige danske arbejderbevægelse og også denne gang er der kommet noget læseværdigt ud af det – Brix' historie er værd at beskæftige sig med og Engberg har forstået at skrive så man gider læse den. I et meget morsomt efterskrift konstaterer Engberg bl. a. kildematerialets pauverhed, og det er da også rigtigt. F. eks. findes der næsten intet af interesse i Jacqueline Liljencrantz' erindringer og samtidige artikler i »Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik«, og hun var en ret central person i denne sammenhæng.

I overensstemmelse med sin problemformulering fremstiller Engberg retssagerne mod Brix og i den forbindelse Brix' journalistiske og politiske betydning for den fremvoksende arbejderbevægelse ved udgivelse af det (satiriske) ugeblad »Ravnen«. Brix blev dømt ved et justitsmord eller rettere af en borgerlig klassesdomstol. Trods alvorlig sygdom blev han først løsladt sidst i december 1880. Han gik straks ind i den politiske kamp og støttede meget hurtigt sammen med den siddende ledelse af den socialdemokratiske arbejderbevægelse. Det var utvivlsomt et politisk modsætningsforhold, der kom til udtryk her. Der havde siden bevægelsens start i 1871 været flere retninger i arbejderbevægelsen, der også havde manifesteret sig politisk-teoretisk (smlg. f. eks. et nyere speciale – som Engberg ikke har haft lejlighed til at se – af Jonna Duch Christensen »Fra radikalisme til socialisme«). Til Brix sluttede sig relativt hurtigt partioppositionen – de såkaldte pionister – og det lykkedes hurtigt at få udgivet dagbladet »Herolden«, der næsten omgående fik samme oplag som »Social-Demokraten«, bl. a. p. g. a. en bedre journalistisk ledelse ved William Fleron. De socialrevolutionæres udgangspunkt var altså ikke dårligt. Men det viste sig meget hurtigt, at deres politiske forestillinger var helt utidssvarende, og da Brix desuden døde sidst i maj 1881 og myndighederne greb relativt hårdt ind overfor bl. a. Fleron opløstes bevægelsen ret hurtigt i løbet af vinteren 1881/82. De sidste rester benyttede sig af (og benyttedes af) kræfter i »Højre« til en kortvarig optræden i 1884.

Den socialrevolutionære/putschistiske/anarkistiske strømning omkring 1880 var ikke begrænset til Danmark, den fandtes stort set i hele Europa og USA. Engberg forsøger at indplacere den danske bevægelse i denne strømning og får dermed også mulighed for at inddrage Marx/Engels' vurdering af de forskellige retninger i den daværende arbejderbevægelse i bogens analyseforsøg.

I et ret omfattende afslutningskapitel diskuterer Engberg reformismeteorierne, som de er blevet udarbejdet i forbindelse med den danske arbejderbevægelse og refererer end-